

บทที่ 5 สรุปผล และข้อเสนอแนะ

การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุบนฐานวิถีวัฒนธรรมอีสานภายใต้กระแสสังคมผู้สูงอายุ ได้สังเคราะห์โครงการวิจัยย่อยภายใต้ชุดโครงการ จำนวน 18 โครงการย่อย โดยมีพื้นที่การวิจัย 6 พื้นที่ประกอบด้วย 1) ตำบลแจนแลน อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ 2) อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดมหาสารคาม 3) ตำบลบ้านยาง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ 4) ตำบลโคกขี้ผึ้ง อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์ 5) ตำบลสร้างถ่อ อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี และ 6) ตำบลบ้านไทย อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือผู้สูงอายุที่อยู่ในพื้นที่การวิจัย และมีกรอบในการวิเคราะห์ตาม วัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ บริบททางวัฒนธรรมและสถานการณ์ปัญหาผู้สูงอายุ กิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตด้าน ร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ และปัจจัยเกื้อหนุนต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้ผลดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 บริบททางวัฒนธรรมและปัญหาผู้สูงอายุ พบว่า ชาวอีสานมีวิถีวัฒนธรรมตามฮีต 12 คอง 14 กล่าวคือกิจกรรมบุญประเพณีทั้ง 12 เดือน และแนวปฏิบัติที่ดีของชาวอีสาน ซึ่งเป็นความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ การเคารพผีทั้งผีที่เกี่ยวข้องกับวิถีการทำมาหากิน ที่อยู่อาศัย และผีบรรพบุรุษ ที่ชาวอีสานให้ความเคารพสืบทอดเป็นประเพณีต่อกัน และด้วยลักษณะภูมิประเทศแยกเป็นอีสานตอนบนมีลักษณะภูมิศาสตร์เป็นที่ราบสูงหุบเขาคือเทือกเขาภูพานก็จะมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เช่น อาชีพทางภูมิปัญญา ได้แก่ การทอผ้าฝ้าย การทอเสื่อจากต้นคล้า จักสานไม้ไผ่ และหวาย เป็นต้น เพราะมีต้นพืชที่เกิดในแถบอีสานตอนบน ส่วนอีสานตอนล่าง อยู่ในพื้นราบปลูกข้าว ทอผ้าไหม ดนตรีพื้นบ้านอีสาน เช่น พิณ แคน กลองตุ้ม กันตรึม โปงกลาง เป็นต้น ดนตรีพื้นบ้านที่ใช้แต่ละท้องถิ่นอีสาน และนอกจากนี้มีพิธีกรรมประเพณี สิ่งประดิษฐ์ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามวิถีวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งมีชาวอีสานมีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นต้น

ส่วนสถานการณ์ปัญหาผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุมีสถิติที่เพิ่มขึ้นและมีอายุยืนยาวขึ้น สิ่งที่เป็นปัญหาและส่งผลกระทบต่อความวิตกกังวลคือการมีภาระหนี้สิน ปัญหาสุขภาพซึ่งเป็นไปตามวัยและมีโรคเรื้อรัง เช่น เบาหวาน ความดัน และยังพบว่าผู้สูงอายุมีความต้องการร่วมกันกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ เพื่อที่จะให้ตัวเองสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านอาชีพที่เหมาะสม จากบริบททางวัฒนธรรมและสถานการณ์ปัญหาผู้สูงอายุงานวิจัยชุดนี้จึงมุ่งเน้นนำความรู้ด้านวิถีวัฒนธรรมอีสานไปสู่พัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุทั้งด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ โดยมีปัจจัยด้านผู้นำและเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นส่วนช่วยภายใต้กระแสสังคมผู้สูงอายุ ที่ทุกภาคส่วนต้องให้ความร่วมมือ ตื่นตัวและสร้างสรรค์กิจกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ โดยเฉพาะโรงเรียนผู้สูงอายุที่อยู่ภายใต้กำกับดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบล และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล เป็นหน่วยงานในท้องถิ่นที่เป็นกลไกผลักดันอยู่ในขณะนี้

5.1.2 การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุบนพื้นฐานวิถีวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งผลการวิจัยทำให้ได้ชุดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ ดังนี้

ด้านร่างกาย การนำผ้าขาวม้ามาใช้ในการออกกำลังกายของผู้สูงอายุ เนื่องด้วยผ้าขาวม้าเป็นวิถีชีวิตของชาวอีสาน และพื้นที่วิจัยที่เกิดชุดกิจกรรมนี้อยู่ภายใต้บริบทของชุมชนที่มีชื่อเสียงการท่องเที่ยวของชาวอีสาน คือ ชุมชนหัวสะพาน ตำบลบ้านยาง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ทำให้เห็นอุปสรรคประกอบการออกกำลังกายที่อยู่ใกล้ตัวที่สุดของผู้สูงอายุ และนำมาออกแบบการออกกำลังกายให้มีความเหมาะสมกับอุปสรรคและวัยผู้สูงอายุ การใช้ผ้าขาวม้าออกกำลังกายเป็นการใช้อุปกรณ์ที่อยู่บนพื้นฐานวิถีชีวิตทำให้ไม่เงินอายุ และส่งผลต่อกลิ้มเนื้อ ระบบหายใจของผู้สูงอายุดีขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของเอมอร จารุรังสี และคณะ (2555) ได้ศึกษาทักษะจำเป็นพื้นฐานการออกกำลังกายตามวิถีที่ตนชอบอย่างสม่ำเสมอเกิดพฤติกรรมออกกำลังกายระมัดระวังควบคุมพฤติกรรมได้ดีกว่าทำให้สิ่งที่ไม่ชอบขัดกับวิถี

ด้านจิตใจ ด้วยความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมของชาวอีสาน ส่งผลต่อจิตใจของผู้สูงอายุเหมือนได้บุญเพราะเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ได้ทำกิจกรรมที่เป็นวิถีแล้วจะทำให้สบายใจ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านจิตใจจึงได้นำความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และศาสนามาออกแบบเป็นกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม คือ การพ่อนบุงหาลวงปู่ขาว เป็นการนำนาฏยประดิษฐ์มาออกแบบการรำและแต่งบทสรภัญญะด้วยเรื่องราวหลวงปู่ขาว ซึ่งเป็นหลวงปู่ที่เป็นที่เคารพกราบไหว้ของชาวอำเภอพุทไธสง เนื่องด้วยในช่วงเข้าพรรษาผู้สูงอายุก็นิยมเข้าวัดและร้องสรภัญญะอยู่แล้ว และมีงานบุญหลวงปู่ขาวเป็นงานประจำปี ซึ่งจะจัดพร้อมกับงานผ้าไหมของชุมชนหัวสะพาน ทำให้มีกิจกรรมของผู้สูงอายุมีส่วนร่วมกิจกรรมชุมชน การได้ร้องสรภัญญะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลวงปู่ขาว และการได้รำถวายหลวงปู่ขาวในเทศกาลบุญ และรับแขกบ้านแขกเมืองที่มีคณะท่องเที่ยว ศึกษาดูงานมาที่ชุมชนทำให้มีพื้นที่ทางสังคมกับผู้สูงอายุสร้างความภาคภูมิใจและความสุขใจที่ได้ทำจะเห็นได้ว่าการได้แสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธศาสนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และผีบรรพบุรุษทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกอึดมีบุญ สบายใจ มีความสุข สอดคล้องกับงานวิจัยของกิตติศักดิ์ ไกรจันทร์ และคณะ (2555) นอกจากนี้ประเพณีท้องถิ่นมีสิ่งประดิษฐ์ประกอบพิธีกรรมประเพณี นำมาพัฒนาให้เกิดกิจกรรมในการพัฒนาผู้สูงอายุผ่านกิจกรรมของโรงเรียนผู้สูงอายุในท้องถิ่นและยังสามารถพัฒนาให้เป็นผลิตภัณฑ์ผู้สูงอายุได้ เช่น การทำไม้บายใบแมงมุม ได้แนวคิดมาจากสิ่งประดิษฐ์ที่ทำเป็นธงประดับตามวัดในงานบุญผะเหวด การก่อเจดีย์ทราย และจะปรากฏร่องรอยตามศาลาวัดโดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ภูไท ตำบลแจนแลน อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อนำมาจัดเรียงให้เป็นระเบียบและวางสีเส้นของเส้นด้ายให้ตึกก็เกิดงานประดิษฐ์ที่สวยงามสามารถขายได้ และการทำดอกไม้จันทร์ เป็นอีกสิ่งประดิษฐ์ที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อช่วยงานศพช่วยเหลือครอบครัวที่สูญเสีย ซึ่งเมื่อผู้สูงอายุมารวมกลุ่มกันทำในโรงเรียนผู้สูงอายุ การทำสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นองค์ประกอบของพิธีกรรม ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นส่งผลทางจิตใจเป็นพื้นฐานอยู่แล้วและยิ่งพัฒนาให้เห็นความงามที่สร้างเป็นอาชีพเสริมให้ผู้สูงอายุได้ก็จะทำให้สบายใจเพราะมีกิจกรรมทำที่บ้าน ไม่เหงา เป็นต้น ดังที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2541 : 69-71) ได้ให้ความสำคัญกับวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นด้านความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติแม้จะมองไม่เห็นแต่สัมผัสได้ เมื่อผู้สูงได้ทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ความเป็นบุญ ความเป็นสิริมงคล ก็ยิ่งทำให้ผู้สูงอายุได้รับความสุขไปด้วยกับกิจกรรมที่ได้นำมาพัฒนาคุณภาพชีวิต

ด้านสังคม กิจกรรมที่พัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุด้านสังคม สามารถทำได้ด้วยการจัดให้มีการรวมกลุ่มการทำกิจกรรมทางภูมิปัญญา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้องใช้สมาชิกจำนวนมาก ด้วยวิธีที่ช่วยกันทำในงานประเพณี เช่น การตีกลองต๋ม การแทงหยวก ล้วนเป็นกิจกรรมทางภูมิปัญญาที่ไม่สามารถทำคนเดียวได้ต้องอาศัยคนอื่นมามีส่วนร่วม กระบวนการวิจัยในชุดวิจัยนี้จึงเกิดการรวมกลุ่มภูมิปัญญา ภายใต้โครงการวิจัย แนวทางส่งเสริมสุขภาพด้านสังคมที่เหมาะสมของผู้สูงอายุโดยใช้พื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม ตำบลบ้านไทย อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี การรวมกลุ่มกันทำให้ผู้สูงอายุได้มาเจอกันทำกิจกรรมด้วยกัน แแทงหยวกก็ผู้ชาย กลองต๋มมีทั้งหญิงและชาย และพัฒนาต่อการคิดทำรำประกอบกลองต๋ม ทำให้กลุ่มขยายเพิ่มขึ้นและได้ใช้กิจกรรมร่วมงานบุญของชุมชน เช่น ขบวนแห่ในงานบุญ และเป็นครูสอนการแทงหยวก และงานใบตองให้เยาวชน ทำให้ผู้สูงอายุเห็นคุณค่าในตนเองที่ได้ทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม และทำให้สังคมผู้สูงอายุมีความรักความผูกพันกัน เหนียวแน่น ไม่เหงา เป็นต้น ดังงานวิจัยของถนอมศักดิ์ บุญสุ (2557) ที่ได้ศึกษารูปแบบการเสริมสร้างศักยภาพผู้สูงอายุในการเห็นคุณค่าตนเองและชุมชน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรม เช่น กลุ่มบายศรีสู่ขวัญ กลุ่มศาสนาและวัฒนธรรม กลุ่มงานช่างและจักสาน เป็นต้น จะทำให้เห็นคุณค่าในตนเองและชุมชนมากกว่าผู้สูงอายุที่ไม่ร่วมกิจกรรมกลุ่ม

ด้านเศรษฐกิจ พัฒนากลุ่มอาชีพทางภูมิปัญญาท้องถิ่นเพราะผู้สูงอายุมีความรู้และมี ความเชี่ยวชาญในองค์ความรู้แต่ละด้าน เช่น การทำนาเกลือ ที่ตำบลสร้างถ่อ จังหวัดอุบลราชธานี ต่อ ยอดพัฒนาภูมิปัญญานาเกลือสินเธาว์ ด้วยการนำเกลือมาแปรรูปเป็นเกลือสปาที่มีสีสันทันและกลิ่นหอม เพื่อขายสินค้าได้ราคามากขึ้น และการจัดทำช่องทางจำหน่ายสินค้าออนไลน์ ซึ่งเป็นช่องทางที่เหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบัน บุตรหลานสามารถใช้ช่องทางออนไลน์ขายสินค้าของชาวตำบลบ้านไทยได้ นอกจากนี้การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุยังต้องอาศัยปัจจัยด้านข้อมูลสารสนเทศในรูปแบบแผนที่ สุขภาพด้านร่างกายและด้านจิตใจที่เป็นระบบข้อมูลด้านสุขภาพของผู้สูงอายุ และผู้นำชุมชนที่มี คุณลักษณะที่เหมาะสมมีความเสียสละและเข้าใจความเป็นผู้สูงอายุ จึงจะสามารถทำให้กิจกรรมการ พัฒนาผู้สูงอายุสามารถดำเนินไปอย่างต่อเนื่องได้

5.2 ผลที่ได้รับ

การวิจัย เรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุบนฐานวิถีวัฒนธรรมอีสานภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมผู้สูงอายุ เป็นชุดสังเคราะห์งานวิจัยโครงการย่อย จำนวน 18 โครงการ สรุปผลที่ได้รับ ดังนี้

หน่วยงานในท้องถิ่น เนื่องด้วยกระแสสังคมที่กำลังตื่นตัวต่อสังคมผู้สูงอายุและหน่วยงานในท้องถิ่นให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุ ผลจากการวิจัยด้านผู้สูงอายุชุดนี้ พบว่า แต่ละท้องถิ่นโดยองค์การบริหารส่วนตำบลเจ้าของพื้นที่วิจัยนำองค์ความรู้ รูปแบบกิจกรรมที่ได้จากการวิจัยในมิติต่างนำไปเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรในโรงเรียนผู้สูงอายุ และเป็นแนวทางการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับพื้นที่ที่ยังไม่ได้มีการจัดตั้งอย่างเป็นระบบ และเป็นกิจกรรมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ ผู้นำชุมชน หน่วยงานในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย นอกจากโครงการวิจัยที่เป็นด้านระบบข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับสุขภาพผู้สูงอายุเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลได้ใช้ประโยชน์อย่างมาก และใช้ข้อมูลร่วมกันองค์การบริหารส่วนตำบลทำให้ข้อมูลอย่างเป็นระบบออกสติดี ย้อนหลังได้

ชุมชนท้องถิ่น 1. เมื่อกระบวนการวิจัยเข้าถึงชุมชนส่งผลให้ตื่นตัวของคนในชุมชนต่อการใช้ศักยภาพด้านภูมิปัญญาจากผู้สูงอายุเพื่อเชื่อมประสานไปยังวัยอื่นๆ และเกิดการเรียนรู้ผ่านกระบวนการกลุ่มผู้สูงอายุ ทั้งกลุ่มอาชีพ กลุ่มทางภูมิปัญญาท้องถิ่น และโรงเรียนผู้สูงอายุ เป็นต้น เช่น กลุ่มผู้สูงอายุสามารถสอนเด็กเยาวชนในงานประดิษฐ์ต่างๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นงานใบตอง แหงหยวก หรืองานประดิษฐ์เพื่อประกอบพิธีกรรมประเพณีอื่น โรงเรียน ผู้นำชุมชน สามารถบูรณาการกิจกรรมให้เกิดประโยชน์กับคนหลายวัยได้ เป็นต้น 2. คนในชุมชนเห็นคุณค่าภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของตนเอง อย่างเช่นสิ่งประดิษฐ์ที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณีแต่ละท้องถิ่นมีจุดเด่นแตกต่างกันนำมาฟื้นฟูใหม่และพัฒนาให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมได้ในอนาคต

นักวิจัย ได้ประสบการณ์จากการทำวิจัยในครั้งนี้หลายด้าน ดังนี้

- 1) นักวิจัยเกิดการปรับตัวต่องานเชิงพื้นที่ ที่เกิดความสุขและสนุกกับงานเชิงพื้นที่ ใช้วิถีร่วมกับชาวบ้าน เนื่องด้วยระยะพื้นที่วิจัยกับมหาวิทยาลัยอยู่ห่างไกลกันมากการลงพื้นที่แต่ละครั้งต้องนอนในพื้นที่บ้างสำหรับบางโครงการ เรียนรู้วิถีชุมชนที่มีความต่างทางวัฒนธรรมตามกลุ่มชาติพันธุ์
- 2) เรียนรู้กระบวนการวิจัยเชิงพื้นที่ด้วยกัน ในทีมวิจัยชุดจะมีนักวิจัยที่มีประสบการณ์ในงานเชิงพื้นที่กับนักวิจัยใหม่ จึงเกิดการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิจัย และเป็นนักวิจัยที่มาจากหลากหลายศาสตร์จึงเกิดการสร้างประสบการณ์ใหม่ๆ ให้แก่กัน
- 3) เรียนรู้จากผู้ทรงคุณที่ให้ข้อเสนอแนะทั้งการวิจัย การถอดบทเรียน การสังเคราะห์งานวิจัยร่วมกัน จนถึงการทำคู่มือผลจากการวิจัย สร้างประสบการณ์และพัฒนาการด้านงานวิชาการให้กับนักวิจัย
- 4) ได้เครือข่ายทางวิชาการ เนื่องด้วยงานวิจัยชุดนี้เป็นชุดที่มีโครงการย่อยจำนวนมาก และนักวิจัยหลายคน ต่างสาขา ต่างคณะ ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายทางวิชาการในมหาวิทยาลัย รู้จักกันมากขึ้นก่อนหน้านี้หลายคนไม่ได้ใกล้ชิดกัน ทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นอกจากนี้ยังได้มีเครือข่ายนอกมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะนักวิชาการในท้องถิ่นทั้งจากองค์การบริหารส่วนตำบล โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลในพื้นที่วิจัยเพราะประสานงานกัน ร่วมกิจกรรมในพื้นที่ด้วยกันจนสนิทสนมกัน แม้วางานวิจัยในพื้นที่ไม่มีก็ยังสื่อสารติดต่อถามไถ่ถึงกันตลอด ยังมีการเชิงร่วมกิจกรรมในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

นักศึกษา ในกระบวนการวิจัยครั้งนี้มีนักศึกษาร่วมเป็นผู้ร่วมวิจัยด้วย ผลที่เกิดกับนักศึกษา ดังนี้

- 1) นักศึกษาได้เรียนรู้การลงพื้นที่ฝึกการเตรียมความพร้อมทั้งอุปกรณ์ การทำความเข้าใจกับเครื่องมือ เตรียมกิจกรรม และการแก้ปัญหาตามสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นในพื้นที่
- 2) ได้เรียนรู้และทำงานร่วมกับเพื่อนนักศึกษาต่างสาขา เพราะอาจารย์ที่รับผิดชอบแต่ละโครงการก็จะมีนักศึกษาไปร่วม จึงเกิดเป็นเครือข่ายนักศึกษากายในมหาวิทยาลัย สร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน
- 3) สร้างประสบการณ์งานด้านวิจัย ให้กับนักศึกษาทั้งงานด้านเอกสาร และงานเชิงพื้นที่ที่ต้องช่วยนักวิจัยเก็บประเด็น เขียนกระดาษคริพชาร์จ การทำบัตรคำ หรือระดมความคิดด้วยบัตรคำ เป็นต้น เป็นเทคนิคที่หาไม่ได้ในห้องเรียน
- 4) สัมพันธภาพที่ดีระหว่างนักศึกษากับอาจารย์ ทำให้เกิดการทำงานอื่นๆ ตามมาอีก เช่น การเป็นผู้ช่วยวิทยากรกระบวนการให้กับอาจารย์ได้ เป็นต้น

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะต่อชุมชน

- 1) เนื่องจากความต้องการของผู้สูงอายุด้านการมีกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ ในการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นความรู้หลายอย่างที่ผู้สูงอายุสามารถนำมาพัฒนาให้เกิดเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถสร้างรายได้ให้กับผู้สูงอายุได้ เช่น เกลือสปลา ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี หรือการประดิษฐ์โยแมงมุม ซึ่งเป็นสิ่งประกอบในประเพณี จังหวัดกาฬสินธุ์ นำมาพัฒนาเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมได้ นอกจากนี้ ผู้สูงอายยังมี งานใบตอง งานจักสาน เย็บปัก ซึ่งแต่ละชุมชนท้องถิ่นมีความรู้ภูมิปัญญาที่มีความเหมือนและมีความแตกต่างกัน สามารถฟื้นฟูและพัฒนาต่อยอดได้ โดยใช้กระบวนการกลุ่มผู้สูงอายุ ทั้งในกลุ่มชมรมผู้สูงอายุ โรงเรียนผู้สูงอายุ เป็นต้น
- 2) ผู้นำชุมชน ควรนำความรู้ทางวัฒนธรรมมาพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้ในหลายด้าน ทั้งด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจได้

5.3.2 ข้อเสนอแนะหน่วยงานในท้องถิ่น

- 1) องค์การบริหารส่วนตำบล สามารถนำหลักสูตร หรือชุดกิจกรรมที่ได้จากการวิจัยไปพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่ให้มีเนื้อหาทั้งด้านทักษะทางวิชาชีพ คือ ความรู้ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ด้านวิชาชีพ คือ ความรู้ด้านการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาที่มีอยู่แล้วให้เกิดเป็นผลิตภัณฑ์สินค้าและด้านวิชาการ คือ การให้ความรู้ด้านสุขภาพ โรคร้าย ตลอดจนกฎ ระเบียบที่ควรรู้ เป็นต้น หากได้ทุกมิติจะทำให้เกิดความยั่งยืน
- 2) นำความรู้ทางวัฒนธรรม มาส่งเสริมอาชีพให้ผู้สูงอายุ เพราะผู้สูงอายุมีปัญหาด้านรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย และจำนวนไม่น้อยมีภาระหนี้สิน ซึ่งเมื่อมีการส่งเสริมจะทำให้ผู้สูงอายุมีกิจกรรมทำระหว่างอยู่บ้าน และนำมาเสนอในวันที่เปิดโรงเรียนผู้สูงอายุเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและพัฒนาผลงานมากขึ้น
- 3) องค์การบริหารส่วนตำบลบรรจุเป็นแผนการดำเนินงานของหน่วยงานในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ

5.3.3 ข้อเสนอแนะสำหรับนักวิจัย

- 1) โครงการวิจัยชุดประเด็นผู้สูงอายุ ซึ่งประกอบไปด้วยโครงการย่อยหลายโครงการ แม้จะมีผลดีต่อการบูรณาการและการแลกเปลี่ยนกับหลายศาสตร์ แต่จากการดำเนินงานพบว่าเมื่อจำนวนโครงการมากขึ้นไปทำให้บริหารจัดการได้ยาก ประกอบกับงบประมาณน้อย ดังนั้น การพัฒนาโครงการต่อไปควรมีการแยกชุดแยกเป็น ชุดด้านกาย จิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ น่าจะทำให้การดำเนินงานและการบริหารจัดการได้ง่ายขึ้น
- 2) นักวิจัยควรเรียนรู้ลักษณะกระบวนการทำงานของ สสส. ให้เข้าใจมากขึ้นกว่านี้จะได้เตรียมการวางแผนงานและดำเนินงานได้อย่างเหมาะสม และความสอดคล้องของงบประมาณกับพื้นที่วิจัยที่อยู่ห่างไกลยังไม่สอดคล้องกับกระบวนการวิจัยเชิงพื้นที่และเน้นการมีส่วนร่วมต่อการสร้างนวัตกรรมการพัฒนาให้กับพื้นที่

3) เพื่อสานต่องานวิจัยควรแนะนำให้ให้นักวิชาการให้เสนอโครงการของงบประมาณจาก สสส. ดำเนินงานด้านการพัฒนาต่อยอดให้ต่อเนื่อง หรือนักวิจัยบูรณาการร่วมกับการเรียนการสอนกับ งานบริการทางวิชาการสู่ชุมชน เพื่อดำเนินงานในพื้นที่วิจัยอย่างต่อเนื่อง

5.3.4 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ผลจากการวิจัยที่สะท้อนให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาประเพณีประกอบกับความ ต้องการมีอาชีพของผู้สูงอายุ การวิจัยครั้งต่อไปควรมีประเด็นการพัฒนาสิ่งประดิษฐ์ประกอบประเพณี วัฒนธรรมอีสานสู่การสร้างผลิตภัณฑ์ด้านอาชีพของผู้สูงอายุ

2. การใช้ศักยภาพผู้สูงอายุหลังเกษียณราชการขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพชีวิต ผู้สูงอายุ เนื่องจากมีบางชุมชนของชาวอีสานมีข้าราชการอุทิศตนเพื่องานพัฒนาชุมชนตนเอง ทำให้ เห็นความเข้มแข็งของกลุ่ม การวิจัยครั้งต่อไปควรมุ่งไปศึกษาประเด็นผู้เกษียณอายุราชการ จะทำให้ได้ องค์ความรู้ที่เป็นแนวทางให้ชุมชนอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี